

SERESTÉLY ZALÁN

FEJLÉS ÉS FEJTÉS

A képzelet két modellje Margarita Guerrero és Jorge Luis Borges *Képzelt lények könyve* című bestiáriumban

■ Hans Ulrich Gumbrecht a bestiárium műfaját olyan episztemológiai környezetben helyezi el, amely a lények és dolgok vonatkozásában (ideértve az emberi lényeket is) az értelmet és az anyagot/médiomot/testet vagy a jelentést és a jelölőt nem kívánja önkényesen szétválasztható kategóriákként kezelni. Gumbrecht mellett foglal állást, hogy ez a fajta mágikus, megbont-hatatlan együttállás, szeparálhatatlanság nem írható le úgy, mint egy episztemológiai vagy gnoszeológiai értelemben „primitívebb”, „fejletlenebb” kultúra, a középkor elvakultsága, hanem egyenesen filozófiai választást, elköteleződést, ethoszt kell látnunk benne, mely valami-képpen gondot fordít arra, hogy a testeket, a korporealitást és egyáltalán az anyagi környezetet megóvjuk attól a fajta kizsákmányolástól, melyet az értelem hermeneutikai értelemben vett kinyerése, fölfejtése, kiaknázása jelentene és a kora újkortól majd jelent is számu(n)kra.

„A hit abban – írja Gumbrecht –, hogy az utolsó ítéletkor a halottak testben is feltámadnak, valamint ennek ikonográfiája éppúgy láthatóvá teszi a középkori episztemológia fenti előfeltevését, mint a művészettörténészek által »szimbolikus realizmusnak« nevezett kulturális elv. A szimbolikus realizmusban a világot alkotó minden tárgynak saját benső jelentése van, melyet a Teremtés aktusában Isten adott neki (erre az előfeltevésre épültek a középkor közkedvelt, sőt rögeszmésen művelt szövegműfajai, mint a lapidárium és a bestiárium, ahol a

...a képzelgéseink,
a még-még-nem-
ismertek visszahatnak
a megismertekre,
megismerteknek
véltekre. Képzelgéseink
a Földről hatással
vannak arra, hogy
hogyan bánunk
e gömbszerű égitest
embereivel, flórájával
és faunájával.

különféle kövek és állatfajok jelentését és nemegyszer mágikus tulajdonságait aggályos részletességgel magyarázták).¹

Gumbrecht megjegyzése rokonszenves elrugaszkodási pontnak tűnik a bestiáriumokkal kapcsolatos kortárs gondolkodás számára, de önmagában nem ad kimerítő magyarázatot arra, hogy a Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges szerzőpáros miért rehabilitálja a 20. század második felében a bestiárium műfaját. Mert a *Képzelt lények könyve* kétségtelenül bestiáriumként olvasható, vagy ha óvatosabb vagyok, akkor is: olyan műként, amely erősen viszonyul ehhez a műfajhoz. De *hogyan* viszonyul? *Hogy* eleveníti fel? Miben követi, és miben játssza ki azt? Milyen tételekkel rehabilitálja?

Borges és Guerrero munkája már a borítójával sebet ejt a modern értelemben vett szerzőség, a modern „auktoritás” paradigmáján. Hallott valaki Margarita Guerreróról? Ismerjük a munkásságát, egyéb műveit, láttuk irodalmi kontextusban fölbukkanni a nevét? Valószínűleg nem. És ebben nincs semmi furcsa. Margarita Guerrero ugyanis elsősorban nem író, hanem balerina volt, akivel Borges az 1950-es évek legelején ismerkedett meg. „A nyomasztó politikai légkörben [a Perón-rezsimre lehet gondolni] – írja Edwin Williamson, Borges egyik monográfusa – Borges abban a barátságban is felüdülésre talált, amelyet egy Margarita (Margot) Guerrero nevű balerinával kötött. Margot Estella Canto és Cecilia Ingenieros barátnője volt, és az afajta eredeti szépség, akinek a társaságát Borges pezsdítőnek találta az anyja által barátnak kijelölt, előkelő úrhölgyek elegáns szalonjai után. Borgest kíváncsivá tette Margot okkult iránti érdeklődése, és rendszeresen elkísérte a Santa Fe úton működő Librería Kier könyvesboltba, amely ilyesfajta irodalomra szakosodott. Ott aztán mind a ketten élvezettel böngésztek az asztrológiai, numerológiai, tenyérjósági és hasonló könyveket.”² Ennek a – később szerelmibe forduló – viszonynak az egyik lenyomata az 1957-ben közreadott *Manual de zoología fantástica* (Fantasztikus állatok könyve), amelyet a szerzőpáros tíz évvel később, 1967-ben – 31 szócikkkel kibővítve – újra kiadott *El libros de seres imaginarios* (Képzelt lények könyve) címmel.

Az életrajz egyik későbbi részében Williamson így folytatja: „Valójában teljesen belebolondult Margotba, olyan mámorosan, hogy nem vette észre, a kedvese korántsem érdeklődik olyan élénken az irodalom iránt, mint ő maga. Borges számára viszont nem létezhetett érzelmi kapcsolat valamiféle irodalmi tevékenység nélkül, így olyan hóbortos tervet kovácsolt, amely az okkultizmusra fogékony Margot figyelmét is felkelti [ld. a *Manual de zoología fantástica* megírása]. [...] Az efféle szórakozás ellenére Margot mellett meglehetősen viharos volt az élet – »rémuralom« alatt áll, panasolta tréfásan barátjának, Betina Edelbergnek. [...] Aztán beütött a katasztrófa – Margot szakított Borgesszel, ráadásul teljesen váratlanul.”³

A fönt idézettekre való tekintettel (vö. „korántsem érdeklődik olyan élénken az irodalom iránt”) az a benyomásom támad – és bizonyára annak az irodalmár, irodalomolvasó közegnek is hasonló benyomása támadhatott, aki az ötvenes években Buenos Airesben kézhez vette a könyvet –, hogy Margot Guerrero és Borges nem ugyanabban az értelemben társszerzők, ahogy teszem azt, Deleuze és Guattari vagy Borges és Bioy Casares, Krasznahorkai László és Max Neumann. A *Képzelt lények könyve* szócikkei – a valóban okkultba hajló vagy helyenként ironikusan okkultba hajlított szöveghagyományokon túl – telis-tele vannak az antik görög-római irodalmi hagyomány nyomaival, az antik keleti költészet jellegzetes témáival, 18–19. századi filozófiai olvasmányokra tett cizel-

lált utalásokkal, óangolból való saját fordításokkal, sőt a korpusz javát ezeknek a szövegeknek a citálása és meglepően szűkszavú kommentálása adja. Nehéz elképzelni, hogy Margot Guerrerót ugyanolyan intenzíven foglalkoztatták volna ezek a szövegek, mint Borgest. Mármost hogy foglalkoztatták volna azzal az idő- és figyelemráfordítással, szívós filológiai aprómunkával együtt is, amit némelyiküknek a pusztá kibetűzése, hozzáférhetése, fordítása megkíván. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy Margot nem banalizálódik műzsává vagy egy modoros ajánlás címzettjévé a könyv belső címlapján (ami egyébként nem is volna egészen idegen gesztus Borgestől), nem válik az inspiráció tárgyiasított feminin forrásává. Mai nyelvérzékünk szerint társszerzőkként azokra a szerzőpárosokra gondolunk, akik nagyjából egyenlő mértékben, hasonló arányban hagynak nyomot a művön. Azonban Margot valószínűleg nem a szövegeképítés, szövegrögzítés folyamatában játszik közre (a *Képzelt lények könyve* szócikkeinek túlnyomó része Borges jellegzetes szófordulatait, mondatszerkezeteit, modorosságait stb. idézi⁴), így társszerzői minősége egyszersmind az alkotómunka olyan köztes régióira és processzusaira irányítja a figyelmet, amelyekről – a nyomhagyás, a megjelölés, a rögzítés gyakorlatainak dominanciájára alapozó alkotáskonceptiók közepette – hajlamosak vagyunk megfeledkezni. A mű keletkezésének forrásvidéke e sebzés értelmében nem annyira az egyéni, az individuális teljesítmény, hanem inkább az interszubbektivitás, a Másik vonzásában levés, a megszólítva-lét, a Másiknak való elköteleződés. Az illetéknéppen megképződő mű- és szerzőségkonceptió jól rezonál arra a középkori bestiáriumból mögött (is) meghúzódko elképzelésre, miszerint az értelmet nem lehet önkényesen (re)produkálni és felhalmozni, az értelem nem szellemi tulajdona senkinek, legfeljebb annak a lénynek, aki testében és a világban hordozza.⁵ Az értelem nem fejthető ki önkényesen mint valamiféle anyagtalan entitás a dolgok testéből, és nem horgonyozható le egyetlen szerző nevének. Ennek megfelelően, a középkori bestiáriumszerzők alapvetően nem önálló, individualisztikus szerzői koncepcióval rendelkező alkotók, hanem olyan kompilátorok, akik szócikkekbe szedve összegzik a különös lények vonatkozásában (fabulákból, mítoszokból, eposzokból stb.) fölgyülemlett ismereteket.

A szócikkek – implicite tehát a képzelt lények – rendszerezésének, leltárba vételének a feladata ehhez képest már sokkal ironikusabban/játékosabban viszonyul a középkori bestiáriumból műfajához. A spanyol nyelv mintha kimondottan kedvezne a besorolás ellehetetlenítésének, ugyanis a spanyolban a „fölleltározott” főnevek elöl nem hagyható el a határozott névelő. Így a Guerrero–Borges-féle bestiárium eredeti, spanyol változatában szinte minden szócikk elöl ott szerepel az „El” („az”), a „La” (az „el” nőnemű főnevek elölött szereplő változata) vagy a „Los”/„Las” (az „el”, illetve a „la” többes számú alakjai). Ettől a kötelező határozott névelőtől az olvasónak eleve az a benyomása támad, hogy képtelenség rendet teremteni a dolgok között – a lények annyira egyformák és annyira különbözőek, hogy esélytelen leltárba venni őket. Ezt a benyomást mélyíti el tulajdonképpen az, hogy noha az „El”/„La”/„Los”/„Las” után álló főnevek kisebb szakaszokban ábécésorrendben sorakoznak (lásd pl. a következő címek egymásutániságát a tartalomjegyzékben: *Las Hadas*, *Las Lamias*, *Los Lemures*), máshol mintha teljesen *ad hoc*ká válna egymásutániságuk (vö. *El Golem*, *El Grifo*, *El Cien Cabezas*). Ráadásul tetézi a zavarodottságot, hogy bizonyos lények – a kötelező határozott névelő ellenére – mégis névelő nélkül vagy határozatlan névelővel jelennek meg (ld. *Un Animal Soñado por C. S. Lewis*, vagy: *Lilith*). Tehát tulajdonképpen teljes a káosz, jöllehet a szerzők/szerkesztők/kompilátorok iro-

nikusan eljártsszák annak az igényét, hogy ebben a káoszban valamiféle rendszert akarnak fölállítani. Annak az igénynek a színlelése, hogy tehát létrejöjjön egy olyan rendszer, mely egyetlen koherens logikai, nyelvi láncra fűzné fel ezeket a lényeket, ezeknek a lényeknek a nevét, tulajdonképpen arra hivatott, hogy nevetségessé tegye önmagát. A magyar fordítás – mely szőröstül-bőröstül Scholz László nevéhez fűződik – mintha már nem tudná pontosan visszaadni ezt a játékossgot. A bestiárium magyar fordításában sajnálatos módon valahogy szinte teljesen helyreáll az ábécésorrend, noha Scholz megtartja a határozott névelőket, illetve azt a gesztust, hogy bizonyos lények neve elől eltűnik a névelő. De úgy tűnik, hogy ennek ellenére (és örvendetes módon) még a magyar fordítás pedantériája sem állítja helyre azt az elemi érzést, hogy itt káosz van, és nem is lehet egyéb, mint káosz – a lények összemérhetetlenek, fősorolhatatlanok, számba vehetetlenek.

E két bevezető gondolat után térek át arra a problémára, melyet a sárkányokat és képzelt lényeket fókuszba állító *Korunk*-lapszám szerkesztői már felhívásukban is nyelviestettek: „A képzeletbeli, mitikus lények leírásainak vizsgálata az emberi képzelet történetének fontos kiindulópontja lehet, régebbi és új mítoszaink sokat elárulnak rólunk [kiemelés tőlem – S. Z.]”

Gurrerónak és Borgesnek a *Képzelt lények* könyvéhez fűzött előszava a következő szerzői/szerkesztői utasítást adja: „A miszcelláneákhoz, továbbá Robert Burton, Frazer vagy Plinius kimeríthetetlen kötetéhez hasonlóan, a *Képzelt lények* könyve sem folyamatos olvasásra készült. Azt szeretnénk, hogy úgy forgassák az érdeklődők, mint ahogy egy kaleidoszkóp változó képeivel játszadoznak.”⁶

A szerzők/szerkesztők/kompilátorok tehát arra intenek bennünket, hogy mintegy kedvünkre és találmra üssük föl időnként a kötetet, gondtalanul kalandozzunk, bolyongjunk lapjai, szócikkei között, vagy használjuk úgy, ahogy lexikonokat, enciklopédiákat szokás, célzottan egyetlen szóra, jelenségre összpontosítva (aminek végtére is ugyancsak kalandozás a vége).

Ha szépirodalmi mű szerzőjétől, szerzőitől ilyesfajta utasítást kap az olvasó – kiváltképp ha ez a szerző Borges –, szinte rögtön érzi, hogy kutyakötelessége ellenszegülni. A továbbiakban tehát azokat a megfigyeléseimet osztom meg, amelyek ebből az ellenszegülésből fakadnak.

A *Képzelt lények* könyvét szekvenciálisan, lapról lapra olvasva csakhamar kiderül, hogy az valójában nem képzelt lények gyűjteménye, hanem a képzelt lényekkel kapcsolatos képzeleté, gnózisé, értelemé, értelmezése. Ez egybecseng a lapszám szerkesztőinek azon elképzelésével, miszerint a bestiárium műfaja 2017-ben nem annyira maguknak a lényeknek a szempontjából izgalmas, hanem mert „az emberi képzelet történetének fontos kiindulópontja lehet”. Ha pedig továbbra is ragaszkodnánk a gondolathoz, hogy a *Képzelt lények* könyve mégiscsak *lények* könyve, akkor érdemes talán arra is gyanakodni, hogy egy metonimikus kapcsolás révén magának az értelemnek, az értésnek a nyelvi fejleményei válnak itt lényekké, melyek éppoly kiszolgáltatottak, sérülékenyek, kitettek az időnek, mint bármely egyéb lénytársuk.

Mit árul hát el a képzeletről, a képzelet nyelvi lényeiről Guerrero és Borges vállalkozása?

Elsősorban azt, hogy a képzelet csak és kizárólag *valamiről* való képzelet lehet – azaz fenomenológiai értelemben intencionált. Nem lehet a semmiről elképzelni valamit. A semmiről mint valamiről persze lehet, de ez már nem a semmi, hanem a semmi mint valami, ami egészen más. (Ezzel a buddhizmus való-

színűleg vitatkozna, sőt talán én magam is, de most nem ez a kérdés.) Ez a probléma szoros összefüggésben áll egy következővel: az elképzelhetetlen, az maga a semmi. A képzelet előtti nem valami, hanem maga a semmi, és nem semmi mint valami, hanem semmi mint semmi, a semmi mint a megsemmisített

A még-el-nem-képzelt és az elképzelhető sajátos dialektikájára hívják fel a figyelmet a *Képzelt lények könyve* szócikkei. Vegyük például az alábbi részletet a Kiméráról: „Az *Iliász* VI. éneke említi először a Kimérát. Ott az áll róla, hogy isteni sarj volt, testének eleje oroslán, a közepe kecske, a hátulja pedig kígyó; a szájából tüzet okádott, s mint ahogy az istenek egykor megjósolták, végül is Glaukosz fia, a szépséges Bellerophontész ölte meg. Homérosz szavai alapján az a legnyilvánvalóbb kép róla, hogy oroslánfejű, kecskehasú, kígyófarkú lény [...]”⁷⁷ Világos, hogy az a szorongató, a képzelet számára nehezen hozzáférhető lény, amit Kimérának neveznek, olyan lényektől kölcsönzi testét, tulajdonságait, amelyek a képzelet számára már nem jelentenek komolyabb kihívást (ld. oroslán, kecske, kígyó). Az ismeretlen tehát az ismerős világ elemeiből áll össze, az ismerős világ peremén leledzik, és egy (szemi)permeábilis membránon keresztül felszívja annak elemeit, legfeljebb az ismerős komponensek közé beékelődnek olyan attribútumok (pl. tűzokádás), amelyek az ismerős világban továbbra sincsenek jelen. Ráadásul nemcsak az ismeretlent megragadó komponensek (orszlán, kecske, kígyó) származnak az ismerős világ terepéről, de az a geometriai/korpometriai elv vagy struktúra is, mely az ismerős világból származó komponenseket testté rendezi össze, illetve belerendezi ezt az újonnan projektált testet az ismerős térbe. Eszerint egy lénynek, bármely lénynek kell hogy legyen eleje, közepe, vége. Ez olyannyira igaz, hogy az Ampiszbainával foglalkozó szócikk explicite ki is tér rá: „A XVII. században Sir Thomas Browne kijelentette, hogy nincs olyan állat, amelynek ne volna alsó és felső része, eleje és vége, bal, illetve jobb oldala, egyszersmind tagadta, hogy létezhet az Amphiszbaina, mondván, hogy »ha a test mindkét végén vannak érzékszervek, akkor az állatnak két eleje van, s ez képtelenség...«.”⁷⁸

Am mindennek a fordítottja is igaz, és – a fönti, a fenomenológia vagy a Gestalt-filozófia közegében mára viszonylag jól bejáratott tételekhez képest – ez az, ami radikálisabb Guerrero és Borges koncepciójában. Tehát: *az ismerős is rászorul a még-még-nem-ismertre*, az addikció kölcsönös. Ennek pontosabb láttatását célzandó, érdemes abból a kérdésből kiindulni, amelyet már korábban is érintettem: mi van ott, ahol nem a képzelet van? Melyik a képzelet másik oldala?

A képzelet másik oldalán rendszerint a tényszerűt, a létezőt, az autentikusát, az adottat, a valóst szoktuk tételezni, ehhez képest az elképzeltet virtuálisnak, inautentikusnak, tényszerűtlennek érzékeljük. Guerrero és Borges fordítanak ezen, és azt javasolják, hogy a képzelet túloldalán ne a fönt említett kategóriákat helyezzük el, hanem a semmit vagy pontosabban: a megsemmisített, megerőszkolt, kizsigerelt, a nem a saját ritmusukban fölfejlteni, emanálódni engedett lényeket (értsd úgy is, mint szövegeket, szöveghagyományokat). A képzelet tulajdonképpen a tapasztalás szinonimájává válik. Nem annyira az absztrahálással, a virtuálissal, a nem reálissal áll összefüggésben, mintsem inkább a tapasztalással, a fejlődés körüli maieutikával. A tapasztalás vonatkozási területe pedig nem az adott, a van, a tényszerű, a tapasztalás előtti, hanem maga a tapasztalás hozza létre a vonatkozási területét. Mégpedig úgy, hogy nem válik el a tapasztalás közege az, ami van, attól, ami lehetséges, illetve az, aki tapasztal, attól, akit/amit tapasztal. A következő példa talán világosabbá teszi, mire gondolok. A

szócikk a „gömb alakú állatok”-at írja le, és az alábbi sorokkal zárul: „Ha valaki nem veti meg azt a feltételezést, hogy szülőanyánk, a Föld, élő szervezet, mégpedig a növénynél, az állatnál és az embernél fejlettebb organizmus, tekintsen csak bele [Gustav Theodor] Fechner *Zend-A-vestá*-jának jámbor lapjaiba. Azt olvashatja ott, hogy a föld gömb alakja egybevág a legnemesebb emberi testrésszel, a szem formájával. Továbbá hogy »ha valóban az égbolt az angyalok hajléka, akkor az angyalok kétségkívül csillagok, hiszen nincs más lakója az égnek«.”⁹ Az űrutazással ugyan valóban ellenőrizhetővé vált többek közt az a feltételezés, hogy a Föld gömbszerű égitest, ám az, hogy organizmus-e, hogy olyan organizmus-e, amely – mint Fechner feltételezte a 19. században – „fejlettebb” az embernél, az állatnál vagy a növénynél, továbbra is, sőt valószínűleg az idők végezetéig ellenőrizhetetlen, bizonyosság nélküli elképzelés marad. Talán úgy is mondhatnánk: nem egyéb, mint képzelgés. Empátia és elköteleződés dolga.

De a képzelgéseink, a még-meg-nem-ismertek visszahatnak a megismertekre, megismerteknek véltre. Képzelgéseink a Földről hatással vannak arra, hogy hogyan bánunk e gömbszerű égitest embereivel, flórájával és faunájával. A képzeletnek (mint tapasztalásnak) gondoskodón támogatnia kell a Földet abban, hogy az önkéntesen emanálja, kollaterális viszonyok mentén fölfedje saját értelmét.¹⁰ A kierőszakolt értelem tönkreteszi, megsemmisíti az (el)képzelteteket.

Ahogy a főntiek sejtetik, a képzelgésnek erőszakosabb gyakorlatai is vannak, a *Képzelt lények könyve* ezekből is mutat bőven:

„A keresztény enciklopédiák szerzői elvetették a *Pharsalia* mitologikus történeteit, s racionális magyarázatot kerestek a Baziliszkuszt eredetére. (Létében nem kételkedhettek, mert a *Vulgata* »baziliszkuszt«-ként adja vissza a mérges kígyót jelölő, héber »cefa« szót.) Az lett a legelfogadottabb feltételezés, hogy egy torz, alakatlan tojásból származik, amelyet kakas tojt, s kígyó vagy varangyos béka költött ki.”¹¹

Az institutionális képzelet (vö. keresztény enciklopédiák) az értelem megnyilatkozása vonatkozásában a fejtés legkülönfélébb gyakorlatait preferálja. A fejtés – azzal a maieutikával szemben, amely inkább csak segítkezik az értelem spontán, önkéntes képződésénél és emanációjánál – mintegy kinyeri, felszínre hozza az értelmet, elidegenítve azt a lényektől, dolgoktól. A fejtés, ami kizárások és bináris oppozíciók során alapszik, elnémítja, megcsonkítja a lények testét.

Összegezve: Guerrero és Borges felélesztenek egy olyan szövegműfajt, amely fénykorát Nyugat-Európában a kora újkor előtti időkben élte. A műfajhoz való viszonyuk részint játékos, ironikus, távolságtartó – erről tanúskodik többek közt a képzelt lények neveinek fölleltározhatatlanságával űzött játék –, részint azonban komoly, ráhagyatkozó, megtartják ugyanis a középkori bestiáriumok egyik igen lényegi vonását, mégpedig az abban való hitet, hogy az értelmet és az anyagot/médiomot/testet vagy a jelentést és a jelölőt nem szabad egymásról lefejtetni. E credo mentén Guerrero és Borges egyrészt visszájára fordítanak egy, a képzelettel kapcsolatos sztereotípiát – mégpedig azt, miszerint a képzelet előtti a valósra, autentikusra, létezőre vonatkozna, míg a képzeletbeli az irreálisra, a virtuálisra, a nemlétezőre –, másrészt fölállítanak egy laza tipológiát a megismerés vonatkozásában. A tipológia egyik eleme az önkéntesen, spontán fölfejlő értelem, a másik az erőszakosan felfejtett, kiaknázott értelem. Míg előbbihez leginkább a gondviselés, a maieutika, az empátia kapcsolható, utóbbihoz inkább az institutionális érdek, a telikus meghatározottság, a bináris oppozíciók mentén történő választások és kizárások. Az értelem bármelyik útja mellett is kötelezzük

el magunk, képzeletünkkel a lények és a dolgok korpuszán, szövetén hagyunk nyomot.

A szkeptikusabb olvasó most a szememre vethetné: „Ugyan már, hát hogy lehetne erőszakot tenni valamin, ami nincs. Hol van a Baziliszkus teste? Vagy a griffmadaré? Hol van a Gólem?”

De hiszen én is ugyanezt kérdezem.

■ JEGYZETEK

1. Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít.* (Ford. Palkó Gábor) Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Bp., 2010. 28.
2. Edwin Williamson: *Borges. Az életút.* (Ford. Tomcsányi Zsuzsanna) Európa, Bp., 2010. 416.
3. *Uo.* 422.
4. Vö. „[A]kkor írta [Milton] azokat a Landor szerint mindig rosszul központosított sorokat, amelyek helyesen így hangzanak: »Eyeless, in Gaza, at the mill, with the slaves«: »Vakon, Gázában (Gáza a filiszteusok, tehát az ellenség városa), a malomnál, a rabszolgákkal« – ami azt a hatást kelti, mintha növekednének a Sámsonst sújtó sorscsapások.” Jorge Luis Borges: *A vakság.* (Ford. Scholz László). In: J. L. B.: *Válogatott művei IV Az ős kastély. Esszék.* Európa, Bp., 1999. 277; „Csupán csak egy ember látta, az is csak egyszer, Akherónt, a szörnyet; a XII században, Cork városában történt az eset.” Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *Akherón, a szörny.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 13. Milton mondatában és a Guerrero–Borges-féle mondatban ugyanazt a szokatlan központosítást, ugyanazt a lüktetést és duzzadást fedezzük fel. Spanyolul egyébként ugyanilyen szokatlan ritmusú a kiemelt mondat: „Un solo hombre, una sola vez, vio al monstruo Aqueronte; el hecho se produjo en el siglo XII en la ciudad de Cork.” Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *El Monstruo Aqueronte.* In: M. G. – J. L. B.: *El Libro De Los Seres Imaginarios.* Rústica, Buenos Aires, 1967. 42. Egészen világos, hogy itt pl. a miltoni mondat szerkezet cizellált átemeléséről van szó, egy olyan rafinált allúzióról, amely kétségtelenül és kizárólag Borges „kéznyomatát” viseli. Nem hozok további példákat, noha bőven akadnának.
5. Vö. „Ahogyan a szubjektum – mint az új tudás létrehozásának képességét és jogát magában foglaló aktív szerep – lassan létrejön, úgy válik az ember számára hozzáférhető tudás felhalmozásának és így végső soron kiterjesztésének gondolata elgondolhatóvá és vonzóvá. Az önértékelés ezen új formájával szövetségben jelenik majd meg a cselekvőképesség (vagyis az ember akarata és képessége a világ megváltoztatására és átalakítására). Egészen idáig a világban érzékelt változásokat rutinszerűen az isteni rendbe való – bár nem egészen tudatos vagy szándékos – emberi beavatkozás következményének vagy Isten ezekből eredő büntetésének tulajdonították [...]. És végül a szubjektum, amely elhiszi, hogy képes tudást létrehozni, úgy fogja érezni, hogy elrejteni és manipulálni is képes a tudást.” Hans Ulrich Gumbrecht: i. m., 29.
6. Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *Előszó.* (ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 9–10.
7. *Uők: A Kiméra.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 77.
8. *Uők: Az Amphiszbaina.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 15.
9. *Uők: Gömb alakú állatok.* (ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 53.
10. Aktualitásként fűzöm hozzá: 2014-ben, a világon elsőként Bolívia a természetet átfogó törvényes jogokkal ruházta fel, hogy megállítsa a klímaváltozást és a nonhumán kizsákmányolását, valamint hogy a bolíviai nép életminőségét javítsa. Megalkották a Földanya Törvényt, amely elismeri minden élőlény jogait, a természeti világot pedig az emberi lényekkel egyenlő jogokkal ruházta fel.
11. *Uők: A Baziliszkus.* (Ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 22.